

Веприцька К.Д.*Харківський національний університет будівництва та архітектури
(вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна; e-mail: katelyna.ver@gmail.com)***ДО ПИТАННЯ ПРО ВАЛОРИЗАЦІЮ АНСАМБЛЕЙ ГЕНУЕЗЬКИХ ФОРТЕЦЬ НА
ТЕРИТОРІЇ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА**

Стаття присвячена питанню можливості та необхідності валоризації архітектурної спадщини на території Кримського півострова у світлі анексії з боку Російської Федерації. Основну увагу приділено феодосійській фортеці Каффа, як базі для розробки проекту. Визначено історичний та сучасний контекст проекту, мету та цілі можливого валоризаційного проекту, коротко розглянуто основні стратегії, категорії проекту та визначено його бажані результати. Проаналізовано можливість вибору стратегій дослідження виходячи із існуючої політичної та економічної ситуації та представлено роздуми автора з приводу можливості проведення певних видів валоризаційних робіт на цих пам'ятках.

Ключові слова: валоризація, спадщина, Крим, збереження, розвиток спадщини.

Об'єкти культурної спадщини, що розташовані на території Криму є де-факто недоступними для вивчення Україною через анексію півострова Російською Федерацією. Саме тому особливо актуальним є питання про організацію захисту, досліджень і промоції цих пам'яток. Дана стаття присвячена розробці методики валоризації, тобто сукупності дій, націлених на збереження, розвиток і дослідження спадщини Криму на прикладі комплексів Генуезьких фортець.

Звернемо нашу увагу на контекст проекту на прикладі феодосійської фортеці Каффа. Торговці з Генуї закріпилися в Чорноморському регіоні невдовзі після підписання Німфейського договору з Нікейською імперією (держава, що утворилася на території Візантії після захоплення Константинополя хрестоносцями, 1204-1261 рр.). Генуезці у 1261 році заснували Каффу, аванпост на південному березі Криму на місці колишнього грецького міста Феодосія [1]. Будівельна історія генуезької колонії Каффа налічує 3 основних періоди: 1270-1308, коли оборонні споруди представляли собою дерев'яні частокколи та насипи; 1316-1382, коли було збудовано першу лінію кам'яних фортифікаційних стін та 1383-1475, тобто до захоплення Каффи турками. У плануванні Каффи було три основні зони: центральна зона Карантинного пагорбу, бурги, тобто простір оточений міськими стінами та антибурги – території за

міськими стінами[2]. Такі квартали на початку були спроектовані за етнічним принципом: згідно з наказом про реконструкцію міста від 1316 року (OrdodeCaffa), планувалося розселити вихідців з Генуї в районі цитаделі, а греків поселити в передмісті, там, де збереглися їх церкви. Однак така система розселення не виправдала себе: вже в 1381 році є відомості про те, що греки жили в районі цитаделі на Каструмі, або горі, так само як і в передмісті[3]. Переломним моментом в східній експансії генуезців була епідемія чуми, що почалася при облозі міста татарами в 1346 році. Хоча ця подія і не змусила Геную відмовитися від розвитку колоній на сході, вона все ж стимулювала подальший перехід Європи до розвитку торгівлі в західному напрямку. Захоплення Кафи в 1475 році, через два десятиліття після падіння Константинополя, означало завершення епохи генуезького правління в Причорномор'ї[4].

Історія реставраційних робіт у фортеці Кафа почалася, після захоплення Кримського ханства Російською імперією в 1783 році. У 1784 році було видано наказ, в якому оголошувалася необхідність проведення ремонтно-відновлювальних робіт у фортеці [5]. У той же час ми знаємо, що через перепланування міста було зруйновано велику кількість монументів, а також у зв'язку з будівництвом порту була змінена берегова лінія (берег став на 100 м ширше ніж в середньовічні часи)[5].

У 1800-ті роки велика активність щодо збереження архітектурних та археологічних пам'яток у Феодосії була проведена С.М. Брановським, міським головою Феодосії який був ініціатором створення музею старожитностей, Є.Ф. де Вильньовим, членом Одеського товариства історії та старожитностей і директором феодосійського музею, О.О. Сибірським, археологом, який проводив розкопки у середині ХІХ ст., художником Айвазовським, який теж провів розкопки у Феодосії (1853 р.), Н. Мурзакевічем, який невпинно працював у напрямку збереження і розвитку Феодосійського музею та іншими [6].

Перші організовані спроби консервації архітектурної спадщини Феодосії були зроблені Людвігом Коллі, який був хранителем феодосійського музею старожитностей. Ремонтні роботи були проведені в 1901-1903 роках на цитаделі та вежі Св. Костянтина. Коллі також провів велику роботу в Італії щодо промоції генуезької спадщини в Криму: він організував виставки, присвячені італійській архітектурній спадщині Криму в Мілані (1906), Турині (1911) і Генуї (1914). Лігурійська спілка історії Вітчизни в Генуї досі зберігає оригінальні фотографії, що зображують процес відновлення і результати реставрації фортеці Каффа. Ці фотографії мають автограф Л. Коллі на них. Остання організована реставрація тут була проведена наприкінці 1960х-початку 1970-х років [7]. На даний час вежа Костянтина в дуже поганому стані: на ній значна вегетація, в 2016 році обрушилася частина тріснутої до цього стіни [8].

Ситуація з Каффою є показовою для спадщини Криму в цілому. Ми можемо говорити про тривале нехтування пам'ятками та їх свідоме руйнування на протязі 200 років. Це руйнування стосувалося не тільки спадщини генуезького періоду, але й епохи османського правління. Не дивлячись на це, певні відсилки до генуезького періоду залишилися як в архітектурі історичної частини міста Феодосія, так і в його планувальній системі (див. ілл. 1).

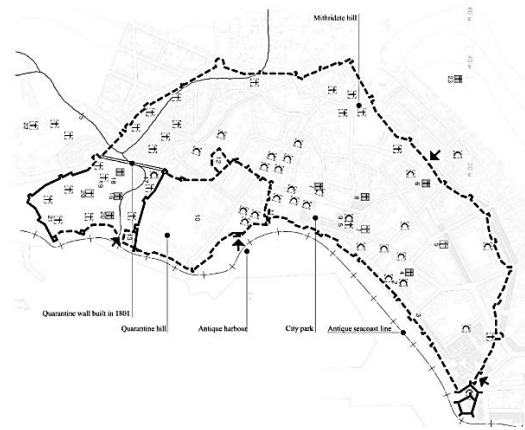

Рис. 1. Існуючі (чорним) та зруйновані (пунктиром) лінії фортифікації Каффи на 2015 рік, автор. К. Веприцька [8].

Важливою проблемою є втрата індивідуальності місця, адже місцеві жителі та влада (власне як українська, так і російська) не розуміють потенціалу цих пам'яток і нехтують ними. Тож ми стоїмо перед все зростаючою можливістю втрати ресурсів культурної спадщини. Саме тому розробка концепції валоризації цієї спадщини є необхідною та актуальною. Зазначимо, що валоризація- це «будь-яка діяльність, спрямована на покращення умов дослідження та консервації культурної спадщини, збільшення суспільного використання цієї спадщини завдяки чому стає можливим передання цінності, носієм яких є дана спадщина» [9].

Метою проекту валоризації генуезької спадщини Криму є побудова комплексного плану дій щодо управління, збереження та промоції генуезьких фортець. Цей комплексний план має відповідати інтересам всіх потенційних стейкхолдерів, тобто загальної громадськості, потенційних спонсорів, спеціалістів з менеджменту спадщини, державних установ, науковців, практиків та інших зацікавлених сторін. До того ж промоція цього проекту спрямована на відродження зв'язку між материковою Україною та АР Крим у світлі російської анексії півострову.

Основними цілями є забезпечення підтримки проекту з боку державних органів та органів управління спадщиною, належного рівня функціонування сервісних систем, забезпечення конкурентоспроможності туризму на регіональному, національному та міжнародному рівнях.

Розглянемо основні стратегії та методи валоризаційних проектів на основі матеріалів, представлених Мартіном Денскомбом [10]. Додатково зазначимо, що наведені стратегії та методи рекомендовані Денскомбом перш за все для соціальних проектів, але на справді вони є доволі універсальними і в певній мірі були використані автором на протязі дослідження (див. табл. 1). Тож, до основних методів дослідження належать:

1. Натурні дослідження, метою яких є фіксація рис об'єкту, вимір певного соціального феномену, збір даних для тестування теорії.
2. Тематичне дослідження, метою якого є вивчення реально імплементованих прототипів для розуміння співвідношення факторів у конкретному середовищі.
3. Експерименти, метою яких є визначення причин та спостереження за впливом специфічних факторів на конкретне середовище.
4. Етнографічні дослідження, метою яких є опис і вивчення типової соціальної взаємодії у рамках конкретної культури або групи, збір фактів щодо культурних практик і традицій.
5. Феноменологічні дослідження, метою яких є розуміння відношення до проблеми інших людей.
6. Обґрунтована теорія, метою якої є роз'яснення та розробка нових теорій, тем та поглядів.
7. Практичне дослідження, тобто таке метою якого є вирішення практичних проблем та розробка ефективних рекомендацій.
8. Змішенні методи, тобто такі які комбінують у собі цілі та методи інших стратегій.

Можемо зазначити, що до стейкхолдерів, тобто людей, котрі зацікавлені у результатах валоризаційного проекту відносяться:

1. Науковці (у даному випадку ними можуть бути археологи, архітектори, історики, культурологи, мистецтвознавці, музейні співробітники, інші дослід-

ники-науковці, діяльність яких зосереджена на дослідженнях фортифікаційних споруд генуезького періоду в Криму; валоризаційний проект потенційно може зацікавити і більш широку наукову публіку, наприклад інженерів, геодезистів та картографів, економістів, соціологів і інші групи науковців, кожна з яких може зробити свій внесок у розвиток проекту або отримати від нього користь).

2. Студенти та викладачі (для студентів та викладачів комплексу генуезьких фортець можуть стати базою досліджень та практик, це стосується найперше істориків, археологів та архітекторів, але так само і економістів, студентів туристичних напрямків, мистецтвознавців та ін.).
3. Фінансово зацікавлені групи (вони можуть бути представлені туристичними агентами, бізнесменами, інвесторами, в цілому тими, хто націлений на отримання прямої економічної вигоди від валоризації).
4. Практичні експерти (в першу чергу до них можна віднести управлінців спадщиною, реставраторів, архітекторів-практиків і ін., в цілому тих, хто зосереджує свою діяльність на підтримці функціонування спадщини).
5. Широкий загаль (результати досліджень можуть значною мірою підсилити зацікавленість широких мас у архітектурно-археологічній спадщині Кримського півострова і генуезьких фортець зокрема).
6. Місцеві жителі (хоча і вказані останньою, але є чи не найважливішою групою стейкхолдерів, адже проект валоризації має перш за все відповідати їх інтересам, збагачувати міське середовище, задовольняти нагальні потреби громади, створювати умови для подальшого органічного розвитку міської території).

Розглянемо можливості практичної реалізації отриманих наукових результатів, що є загальним для всіх стратегій досліджень за Денскомбом [10]:

1. Дослідження націлене на покращення існуючої ситуації (до цієї групи досліджень відносяться ті, які спрямовані на вирішення нагальних проблем, дуже часто такі дослідження мають урядове фінансування. Мотивацією цих досліджень є практичне використання отриманих результатів).
2. Результати дослідження можуть бути використані для інших проектів (практичне значення таких досліджень полягає у тому, що їх результати можуть бути використані у інших галузях науки, навіть в тому випадку, коли міждисциплінарне дослідження не було запланованим).
3. Дослідження за участю практиків (характеристикою таких досліджень є активна участь різноманітних стейкхолдерів та польових спеціалістів, критичні зауваження яких позитивно впливають на якість, зміст та результати дослідження, адже дослідник має змогу зануритися у реальну ситуацію та краще зрозуміти контекст проекту).
4. Actionresearch (практичне дослідження) – ціллю такого дослідження є вирішення певних практичних завдань та розробка рекомендацій щодо ефективних практичних дій. Характеристикою таких досліджень є інтроспекція, метою якої є розробка більш ефективної методології.

На основі вище перерахованих стратегій та категорій дослідження визначимо ті, за допомогою яких можливо провести аналіз, визначити необхідність інтервенцій та сформувані бажані цілі при проекті валоризації генуезьких фортець Криму. Наведемо результати порівняння у вигляді таблиць 1-3.

Додатково зазначимо, що через анексію Криму з боку Російської Федерації, фізичний доступ і проведення будь-яких інтервенцій, а також офіційне наукове співробітництво із місцевими вченими, практиками та громадою є фактично неможливим, тож логічно розділити концепцію валоризації на дві складові: фізичну та віртуальну. При цьому зазначимо, що в близькій

перспективі фізична валоризація генуезьких фортець, як і будь-яких інших пам'яток архітектурної археології на території Кримського півострова, лишиться виключно «на папері», тобто маємо право говорити лише про розробку концепції.

Таблиця 1 - Вибір стратегій дослідження

Стратегія дослідження	Так	Ні	Як саме?
1. Натурні дослідження	X		Фотограмметрія
2. Тематичне дослідження	X		Аналіз прототипів
3. Експерименти		X	Неможливі з причин анексії
4. Етнографічні дослідження	X		У рамках історичного дослідження
5. Феноменологічні дослідження	X		Обговорення на конференціях
6. Обґрунтована теорія	X		Побудова теорії на основі аналізу
7. Практичне дослідження		X	Неможливе з причин анексії
8. Змішані стратегії	X		Міждисциплінарне дослідження (економіка, туризм, історія)

В основі концепції фізичної валоризації є побудова розвиненої а прибуткової туристичної інфраструктури на генуезьких фортецях яка б відповідала ідеям сталого розвитку територій, забезпечувала збереження індивідуальності місця, не мала негативного впливу на екосистему та фізичний стан пам'яток, створювала нові робочі місця. Можемо зазначити, що при цьому першочерговою необхідністю буде створення єдиної музейної мережі для генуезьких фортець Криму, адже таким чином можна значно спростити систему управління і дослідження спадщиною, а також забезпечити додаткову туристичну активність у менш популярних та відомих місцях, де залишилися рештки генуезьких споруд.

Групи стейкхолдерів	Так	Ні	Як саме?
1. Професійні науковці	X		Зробити об'єкти доступними для досліджень
2. Студенти та викладачі	X		Створити базу для студентських досліджень та практик
3. Інші наукові діячі	X		Зацікавити професіоналів із інших сфер
4. Фінансово зацікавлені групи	X	X	Прямі інвестиції у фізичний проект неможливі через анексію; можливі інвестиції у створення віртуального проекту
5. Практичні експерти	X	X	Втручання практиків реставрації, з організації туризму, із управління спадщиною не можливо через анексію; є перспектива зацікавити законодавців, спеціалістів із віртуалізації спадщини, експертів у сфері ІТ
4. Загальна публіка	X		Поширити зацікавленість громадськості через віртуалізацію спадщини
5. Місцеві жителі	X		Донести позитивні аспекти валоризації до місцевих жителів; переконати місцеве населення у необхідності відновлення зв'язку із Україною через пояснення перспектив позитивного розвитку становища у регіоні

Таблиця 3 - Категорії проекту. Практичність

Практична реалізація	Так	Ні	Як саме?
1. Покращення існуючої ситуації	X		Організація доступу до архітектурно-археологічної спадщини в Криму
2. Використання результатів для інших проектів	X		Побудова єдиної методології для подібних проектів для міждисциплінарних досліджень
3. Дослідження за участю практиків	X	X	Прямий доступ не можливий через анексію; є перспектива практичних досліджень із незалежними вченими (наприклад фотограмметрія, сканування, побудова інтернет музею)
4. Практичне дослідження	X		Ціллю є розробка рекомендацій щодо вирішення питань валоризації спадщини, якій загрожує знищення або доступ до якої обмежений із певних причин

Дослідження щодо фіксації стану спадщини бажано вести за допомогою інноваційних технологій тривимірної фіксації пам'яток, як то фотограмметрія та лазерне сканування [11, 12]. Спираючись на аналогічні дослідження, що були проведені в Італії [13] маємо зазначити, що критичною є необхідність проведення реставраційно-консерваційних робіт на всіх без виключення пам'ятках генуезького періоду, виключення причин деградації та контроль фізичного стану об'єктів, а також роботи щодо побудови туристичної інфраструктури, адже це допоможе створити додаткові робочі місця та залучити інвестиції у цей депресивний регіон. Об'єднані в єдину структуру, генуезькі фортеці зможуть стати базою для регулярних наукових досліджень та практик, як археологів, так і архітекторів-реставраторів. Останнім кроком має стати промоція та підтримка результа-

тів проекту у часі. Серед очікуваних результатів розробки та подальшого впровадження проекту можемо вказати:

1. Розвиток «стійкого» туризму;
2. Розвиток наукових досліджень щодо генуезьких фортець Криму;
3. Дослідження, розробка та впровадження інноваційних ефективних методів управління спадщиною;
4. Збільшення рівня обізнаності щодо історичної, культурної, соціальної та економічної важливості і перспективності генуезьких фортець на території Кримського півострова;
5. Забезпечення прибутковості пам'яток, їх самоокупності та ефективної економічної моделі їх функціонування;
6. Апробація та поширення знань щодо інноваційних методів дослідження архітектурно-археологічних пам'яток в цілому і генуезьких фортець зокрема;

7. Створення та підтримка наукових, навчальних та практичних програм для поширення та поглиблення міждисциплінарних знань щодо генуезьких фортець Криму;
8. Забезпечення розвитку територій та місцевих громад через створення нових робочих місць в інституціях з дослідження та управління спадщиною і сфері туризму;
9. Узагальнення методології і правил валоризаційних робіт на типологічно схожих пам'ятках.

Якщо коротко сказати про концепцію віртуальної валоризації, то її ідея полягає у створенні віртуального музею генуезьких фортець Криму, який би дав можливість досліджень та збереження цієї спадщини без відвідування тимчасово окупованих територій. Елементами подібного музею можуть бути відтворені моделі фортець Криму (зафіксовані методом фотограмметрії моделі пам'яток), віртуальний екскурсійний маршрут (поступове зведення моделей фортець у «віртуальне місто»), відтворення інтер'єрів об'єктів фортець (3Dмапінг інтер'єрів об'єктів фортець Криму в придатних для цього приміщеннях), двомірні проєкції і роздруковані на лазерному принтері моделі елементів, он-лайн архів і музей (бібліо-/медіатека з матеріалами з історії фортець, а також архів оцифрованих документів, таких наприклад як нотаріальні акти). Не дивлячись на велику кількість інноваційних технологій, що задіяні у процесі віртуальної валоризації, на даний час можливість її реалізації значно вища від можливості реалізації фізичної валоризації.

Таким чином, питання збереження архітектурної спадщини Криму стоїть надзвичайно гостро, перш за все тому що українська сторона не має доступу до цих об'єктів і можливості контролю за їх станом [14]. Необхідне негайне створення проєкту фізичного збереження та розвитку таких пам'яток та навколишніх територій, який із зрозумілих причин не може бути виконаний та імплементований. Як відповідь на існуючу ситуацію може бути створений проєкт віртуальної валоризації пам'яток Криму. Він може бути виконаний через

концепцію віртуального музею, який би включав у себе цифрові копії існуючих пам'яток. Комплекс дій із віртуалізації спадщини дасть можливість доступу, вивчення та промоції цих об'єктів. Запровадження подібного проєкту може стати стимулом для обговорення та вирішення питань фізичного збереження цієї спадщини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Катюшин, Е. Феодосия. Каффа. Кефе. Исторический очерк [Текст] / Е. Катюшин. – Феодосия: Коктебель, 1998. – стр. 55
2. Бочаров, С.Г. Фортификационные сооружения Каффы (конец XIII — вторая половина XV вв) [Текст] / Бочаров С.Г. // Причерноморье в Средние Века: Вып.3, Санкт-Петербург: Алетейя, 1998. – 248 с.
3. Michel Balard. The Greeks of Crimea under Genoese Rule in the XIVth and XVth Centuries [Текст] / Michel Balard // *Dumbarton Oaks Papers*. Trustees for Harvard University: Symposium on Byzantium and the Italians, 13th-15th Centuries, Vol.49, 1995. – pp. 23-32.
4. Eric Slater. Caffa: Early Western Expansion in the Late Medieval World, 1261-1475 [Текст] / Eric Slater // *Research Foundation of SUNY: Review (Fernand Braudel Center)*, Vol. 29, No. 3, 2006. –pp. 271-283
5. Евсеев Е.А. Феодосия в составе Российской империи [Электронный ресурс], Режим доступа: http://old-museum.org/town/town_history_006_01.htm, від 28/09/2016.
6. Петрова Э.Б. Феодосийский музей и Одесское общество истории и древностей: два юбилея [Текст] / Петрова Э.Б. - *Культура народов Причерноморья*. - 2000. - № 15. - С. 164-169.
7. «Генуэзская крепость разрушается, но реставрировать ее нет возможности», [Электронный ресурс], Режим доступа: http://kafa-info.com.ua/news/news_kafa.php?id=15431&our=1, від 19/04/2018
8. Veprytska K., Saglam S., Preservation Problems of the Genoese Architectural Heritage at Black Sea Coast: Turkey and Ukraine [Текст] // Veprytska K., Saglam S. // *Науковий вісник будівництва №4(86)* – Харків: ХНУБА, 2016. – С. 5-19.
9. Веприцька К.Д. Валоризація архітектурних пам'яток – огляд італійського досвіду [Текст] / Веприцька К.Д. // *Науковий вісник будівництва №3(85)*, Харків: ХНУБА, 2016. - С. 9-13.

10. Martyn Denscombe. The Good Research Guide For small-scale social research projects Fourth Edition [Текст] / Martyn Denscombe. – Open University Press, 2010– pp. 5-7.
11. Веприцька К.Д. Особливості фотограмметричних досліджень архітектурно-археологічних пам'яток на прикладі решток генуезької фортеці в м. Феодосії, АР Крим, Україна [Текст]/Веприцька К.Д. // Науковий вісник будівництва №2 (84) –Харків: ХНУБА, 2016 – с. 44-48
12. Веприцкая Е.Д. Применение фотограмметрии для фиксации и моделирования памятников архитектурной археологии (на примере башни Святого Константина в Феодосии)[Текст] /Веприцька К.Д. //Архитектура: сборник научных трудов. – Вып. 10 – Минск: БНТУ, 2017 – с. 136-141
13. Quattrone G. Combined management strategies for the valorisation and reuse of defence cultural heritage and the promotion of sustainable cultural tourism [Текст] / G. Quattrone // Sustainable Development and Planning VII– Southampton: WIT press, 2015– pp. 953-962
14. Snitko I., Veprytska K., Lombardini N. Developing the pattern of ancient city of Tauric Chersonese valorisation: risks, values, identity [Текст] / I. Snitko, K. Veprytska, N. Lombardini. // Restauro Archeologico 2(2015)– Florence: Firenze University Press, 2015 – p. 72.

Veprytska K. TO THE QUESTION ABOUT THE VALORIZATION OF GENOESE FORTRESSES ENSEMBLES IN CRIMEAN PENINSULA. The article is dedicated to the question of Crimean architectural heritage valorization in the times of Russian annexation. One of historic

cities of Crimea – Feodosia and its Genoese fortress Caffais given as the direct example of the desired activities. The historical and nowadays context is reviewed in the article in order to give a better understanding of the site problems and project's desired outcomes. The aim and main targets of possible valorization project are uncovered in the article. The possible results of the projects are analyzed. Several research strategies are analyzed from the point of view of their adequacy towards the existing political and economic situation. Some considerations about the possibility of valorization activities on these monuments are discussed in the article.

Key words: valorisation, heritage, Crimea, preservation, heritage promotion.

Веприцкая Е. К ВОПРОСУ О ВАЛОРИЗАЦИИ АНСАМБЛЕЙ ГЕНУЭЗСКИХ КРЕПОСТЕЙ НА ТЕРРИТОРИИ КРЫМСКОГО ПОЛУОСТРОВА. Статья посвящена вопросу возможности и необходимости валоризации архитектурного наследия на территории Крымского полуострова в свете аннексии со стороны Российской Федерации. Основное внимание уделено феодосийской крепости Каффа, как базе для разработки проекта. Определены исторический и современный контекст проекта, цель и задачи возможного валоризационного проекта, кратко рассмотрены основные стратегии, категории проекта и определены его желаемые результаты. Проанализирована возможность выбора стратегий исследования исходя из существующей политической и экономической ситуации и представлены размышления автора о возможности проведения определенных видов валоризационных работ на этих памятниках

Ключевые слова: валоризация, наследие, Крым, развитие наследия